

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA MÜRÂCA'A ŞİİRLER

Lütfi ALICI*

Didüm cân mulkine bir şeh gerekdur kim ola sultân
Didi dil tahtına hâkım olursa şehryâr olsun

Karamanlı Aynı

Mürâca'a Poems in Turkish Classical Literature

Mürâcâ'a poem, the first example of which is seen in *Divanü Lügati't-Türk*, has continued until present day by being used traditionally in Turkish Classical and Folk Poetry in Anatolia. The most essential characteristic of Mürâcâ'a poem is that it is composed in plain language and in dialogue. In these poems composed in narration style, the understanding of beauty and love is expressed with the type of lover that divan poets esteem via mutual conversation between two people who love each other.

Keywords : Turkish Classical Literature, mürâcâ'a poem, dialogue. Folk Poetry

Arapça bir kelime olan mürâca'a, edebî bir terim olarak lügatlerde: sözü döndürerek söylemek¹ ve sorulu cevaplı, karşılıklı konuşma biçiminde yazılmış şiir² olarak tarif edilmektedir. Klâsik Türk şiirinde karşılıklı söyleşme tarzında yazılan şiirlere "mürâca'a şiir" denilmektedir. Ayrıca aynı manaya gelecek şekilde muhavereli şiir, müşâ'are ve münazara terimleri de kullanılmıştır. Halk şiirinde aynı tarzda yazılan şiirlere de "dedim-dedili şiir" denilmektedir. Her iki sahada ortak olarak kullanılan mürâca'a şiirler biçim ve muhteva açısından da benzerlik gösterir. Bu şiirlerde, dedim-dedi ifadeleri çoğunlukla bir düzene bağlı olarak yer alırken, bazen de şiirlerin herhangi bir yerinde bulunabilir. Mürâca'a şiirlere klâsik Türk şiirinin bütün nazım şekillerinde rastlanmakla birlikte, bu biçim ekseriyetle gazel, tuyuğ ve rubâilerde karşımıza çıkmaktadır.

• Yard. Doç. Dr. Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

1 Mevlüt Sarı, *Arapça-Türkçe Lügat*. Bahar Yay. İstanbul 1982

2 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi Yay. Ankara 1997

Genellikle âşık ile maşukun karşılıklı konuşmalarından oluşan bu şiirlerde, âşık sorar, maşuk da cevap verir. Bu diyaloglarda sevgili fizikî güzellikleri cihetiyle mübalağalı bir şekilde methedilir. Ardından âşık, vuslat arzusunu dile getirirse de naz ve istiğna sahibi sevgili tarafından küçümse-nip, hor ve hakir görülür.

Mürâca'a şiirin Türk edebiyatındaki ilk örneği Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügati't- Türk'ünde, her dördlüğün ilk mısramında aydım (dedim), aydı (dedi) şeklinde bulunmaktadır.

Aydum anğar sevük
Bızını taba ne elük
Keçting yazı kerik
Kırlar edhiz bedhük

Dedim : Bizim tarafa yüksek, büyük, geniş kırları geçerek nasıl geldin?

Aydı sening udhu
Emgek telim idhu
Yumşar katığ ödhü
Könglüm sanğa yükrük

*Dedi : Senin tarafında çok emek, zahmet vardı; katı dağlar yumuşadı, gönüm sana doğru koşuyor.*³ Anadolu sahasında ise ilk örneğini Yunus Emre'de gördüğümüz bu biçimin daha sonraki dönemlerde gerek halk edebiyatında, gerekse klâsik Türk edebiyatında ortak olarak devam ettirildiği görülmektedir.

Yine sordum çiçeğe gül sizün nenüz olur
Çiçek eydür iy derviş gül Muhammed teridür⁴

Halk edebiyatında dedim-dedi adıyla anılan bu tür, daha çok koşma ve semaî şeklinde söylenmiştir. Adının Türkçe olmasının yanı sıra sade bir dille saz eşliğinde söylenmesinden dolayı daha ziyade bir halk edebiyatı nazmı olarak tanınmıştır. Halk şiirinde Âşık Ömer, Gevherî, Ercişli Emrah, Kul Nesimî, Âşık Hasan, Erzurumlu Emrah ve Bayburtlu Zihnî vasıtasıyla sürdürülen bu gelenek; Ruhsatî, Ferrahî, Âşık Pervanî ve Arapgirli Fehmi Gür ile de günümüze kadar canlılığını korumuştur⁵. Bu türün en güzel örneklerini bir nazire anlayışı içerisinde Kul Nesimî, Temeşvarlı Âşık Hasan ve Erzurumlu Emrah vermiştir.

Uykudan uyanmış şahin bakışlım
Dedim sarhoş musun söyledi yok yok
Ak ellerin elvan elvan kınalım
Dedim bayram mıdır söyledi yok yok⁶

3 Besim Atalay, *Divanu Lügati't Turk Tercümesi*, C 1, TDK Yay , Ankara 1992, s. 94, 110

4 Faruk Kadri Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Tercuman 1001 Temel Eser 1, İstanbul 1972, s 173

5 Mehmet Yardımcı, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri*, Urun Yay , Ankara 1998, s. 177-182

6 Cem Dilçin, *Orneklerle Turk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 1983, s 308

Dedim selvı nedir dedi boyumdur
 Dedim bu güzellik dedi soyumdur
 Dedim bu cıveler dedi huyumdur
 Dedim koçuşalım dedi ki yok yok⁷
 Dedim Erzurum nen dedi ilmdir
 Dedim gider mısın dedi yolumdur
 Dedim Emrah nendir dedi kulumdur
 Dedim satar mısın söyledi yok yok⁸

Anadolu sahasında halk şiiri örneklerinin elimize ulaşmadığı XIV ve XV. asırlarda bu geleneğin klâsik Türk şiirinde sürdürüldüğü ve oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Klâsik Türk edebiyatının kuruluş asrı olan XIV. asrın önde gelen şairlerinden Kadı Burhaneddin, Ahmedî ve Nesîmî bu türün ilk örneklerini vermişlerdir.

Kadı Burhaneddin, kılıç ve kalemî çok iyi kullanmış bir hükümdar şairdir. Anadolu'da yaşamış olmasına rağmen dil hususiyetleri sebebiyle Azerî Türkçesi şairleri arasında sayılmaktadır. Tuyuğları, lirik aşk şiirleri ve bunlarda sevgiliyi tavsıfiyle tanıyan şair, bu yönleriyle kendisinden sonraki şairler üzerinde etkili olmuştur. Anadolu sahasında mürâca'a şiirin ilk örneklerini de Kadı Burhaneddin vermiştir. Divanında bu tarzda yazılmış birçok şiiri ve beyti bulunmaktadır. Örnek olarak aldığımız rubâîlerinde şair, mürâca'a şiirin genel yapısı ve muhtevasına uygun olarak; önce sevgilisinin güzelliklerini dile getirir ve onu metheder. Daha sonra sevgilisine hâlini ve arzusunu arz eden şair, ona yolunda canını vermeyi teklif ederse de istîğna ile karşılır.

Dıdı ki niçin gözünü pür-nem götürem
 Ya gönülünü ben nişe pür-gam görürem
 Dıdüm sanemâ onun için kı lebüni
 Dâyıım göremezem veli dem dem götürem⁹
 Dedim ki lebin dedi ne şîrîn söyler
 Dedim kı belin dedi ne nârîn söyler
 Dedim ki cânım cümle fedâdır saçına
 Dedi ki bu miskîn hele varım söyler¹⁰

Ahmedî Anadolu sahasında klâsik Türk şiirinin kurucu şairlerinden birisi olarak kabul edilir. Yıldırım Bayezid'in Timurlenk'e yenilmesinin ardından ister istemez, Timurlenk'in yanında kalmıştır. Şiiri ve sahip olduğu ilmî seviyesiyle Timurlenk'in de iltifatlarına mazhar olan şair ile Timurlenk arasında şöyle bir hikâye geçtiği rivayet olunur : “*Timurlenk bir hamamda yanında bulunan güzelleri birer birer Ahmedî'nin önünden geçirerek :*

7 A e , s 309.

8 A y

9 Alı Alpaslan, *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler*, KB Yay , Ankara 1977, s 291

10 Vasfi Mahir Kocaturk, *Divan Şiiri Antolojisi*. Edebiyat Yayınevi. Ankara 1963. s 17

- *Molla, sen güzelden anlarsın, şunlara bir değer biç, der. Ahmedî de kimisi şu kadar altın değer, kimisi bu kadar inci değer, diye değer biçince, Timur* ·

- *Bre Ahmedî, bana da bir değer biç, benim değerim nedir? diye sorar Ahmedî de şu cevabı verir:*

- *Sen seksen akça edersin. Bunun üzerine, Timur :*

- *Nasıl olur? Yalnız benim belimdeki peştamalın değeri seksen akçadır, deyip itiraz edince, Ahmedî ·*

- *Benim de değer biçtiğim odur; yoksa sen iki metelik etmezsin cevabını verir. Ancak, hükümdar bu nukteli soze kızmaz, aksine, Ahmedî'ye iltifatta bulunur.*"¹¹

Hikâyede ifade edildiği gibi Ahmedî, güzelden anlayan bir şairdir. Hangi güzelliklerin güzeli ifade ettiğini ve bunların hangi kelimelerle tavsif edileceğini çok iyi bilmektedir¹². Şair, sevgilisiyle karşılıklı konuşma havası içinde yazdığı mürâca'a gazeline de aynı özelliğiyle karşımıza çıkar.

Dedim şehâ nedir dudagın dedi la'li nâb
Dedim nedir dişin dedi kim lü'lü-yü hoş-âb
Dedim tenin nedir dedi kim mâhtâb-ı bedr
Dedim yüzün nedir dedi kim şem'-i âftâb
Dedim eyt ki gamzen ü zülfün ne iştedir
Dedi bu cânlar alır ü ol dîn eder harâb
Dedim ki çâre n'ola kı erem vısâline
Dedi ki varlığını gider k'oldürür hicâb
Dedim ki firkatinde nice yanam inleyem
Dedi kı süz u nâlesiz olmaz ney ü rebâb
Uyumazım gözüm ki hayâlin göre dedim
Dedi hayâldir ana kim âşık ola hâb
Agzın ne noktadır dedim eydür ki Ahmedî
Cândan sual eyleyene teng olur cevâb¹³

Azeri Türkçesi şairlerinden olan Nesimî, klâsik anlayışla yazdığı tasavvufî şiirleri ve tuyuğları ile tanınmıştır. Şiirlerinde kullandığı güzel Türkçe ile günümüze kadar tesirini sürdüren Nesimî'nin mürâca'a tarzında yazdığı bir tuyuğu şöyledir :

Dedim zülfün kemendi perçem oldı
Dedim cânım anuñün dirhem oldı
Dedim kûyun itiyim ey kamer-ruh
Dedi bu dahı ya'nî Âdem oldı¹⁴

11 Nihad Sâmî Banarlı. *Resimli Türk edebiyatı Tarihi*, C I, MEB , Yay., İstanbul 1971. s. 387

12 A e , s. 389

13 Vasfî Mahır Kocatürk, *age*, s. 23- 24.

14 Huseyin Ayan, *Nesimî Dîvânı*, Akçağ Yay . Ankara 1990. s 432

Müracâ'a şiire XV. asır şairlerinin de oldukça fazla rağbet ettikleri görülmektedir. Asrın kudretli şairlerinden, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâti, Mıhrî, Mesihî, Gammî, Cem Sultan ve Karamanlı Aynî'de bu türün en güzel örneklerini bulmak mümkündür. Bu şairler içerisinde en fazla müracâ'a şiir yazarlar: Şeyhî, Cem Sultan ve Karamanlı Aynî'dir.

"Şiir güzelinin arkasından kohne Acem libasını çıkararak Türkî yeni hil'at giydiren"¹⁵ Şeyhî, klâsik Türk edebiyatının özelliklerini aşağı yukarı bütün çizgileriyle gösteren ilk sanatkârlarındandır. Klâsik Türk şiirinin kurucularından sayılan Şeyhî'nin şöhreti ve tesiri sonraki asırlarda da devam ettiğiinden eskiler, ona "pişterîn-i suarâ-yı Rûm" demişlerdir¹⁶ Şeyhî Divanı'nda iki tane müracâ'a gazel bulunmaktadır.

Dedim bu cân mıdır ya beden dedi ik'si de
 Dedim kı gül müdür ya semen dedi ik'si de
 Dedim boyun nihâl-i sanevber müdir yâhûd
 Bağ-ı İremde serv-ı çemen dedi ik'si de
 Dedim saçın sevâdı vü zülfün girihleri
 Anber midir ya müşk-ı Hoten dedi ik'si de
 Dedim lebin ki âb-ı hayât hâcil kılar
 Mercân mı ya akîk-ı Yemen dedi ik'si de
 Dedim sadef midir şol ağız yâhu dişlerin
 Dürrî midir ya dürr-i Aden dedi ik'si de
 Dedim erişse bir gece Şeyhî visâline
 Şükrâne cân gerek mi ya ten dedi ik'si de¹⁷

Cem Sultan gerek bütün şiir olarak gerekse şiirleri içinde beyitler hâlinde müracâ'a tarzı söyleyişe çok rağbet etmiştir. O kadar ki, Cem Sultan'ın şiirlerinde müracâ'a tarzı söyleyişin bir üslûp özelliği olduğunu söylemek mümkündür. O, bu hâliyle çevresindeki şairlere de tesir etmiştir. Şair, karşısında nikabını kaldırma lütfunda bulunan güzelin fizikî portresini kelimelerle çizerken aynı zamanda leff ü neşr sanatının da en güzel örneklerini verir.

Dün saldı bana karşı nikâb ol büt-i meh-rû
 Âheste su'âl itdüm ez'ân dil-ber-i hoş-bû
 Dıdüm bu ne gözdür bu ne yüzdür bu ne kaşdur
 Dıdı biri mü'min biri kâfir biri câdû
 Didüm bu ne kaddür bu ne hâldür bu ne hatdur
 Dıdı biri ar'ar biri anber biri hindû
 Didüm bu ne bendür bu ne dıldür bu ne saçdur
 Dıdı biri bülbül biri fülful biri gîsû
 Dıdüm bu ne nâz u ne itâb u ne cefâdur

15 Hasibe Mazıoğlu, "Türk Edebiyatı, Eski Maddesi" *Türk Ansiklopedisi*, C. 32, Ankara 1983, s. 102.

16 Mustafa Isen, Cemal Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yay . 1990, s. 17.

17 A.e , s 246.

Didi biri nâz u biri ışk u birisi hû
 Didüm kanı aklum kanı gönlüm kanı cânım
 Dıdı biri pinhân biri hayrân bırı baglu
 Didüm ki Cem'ün hâli nedür çeşmün elinden
 Didi ne sorarsın nicedür âh-ıla sayru¹⁸

Cem Sultan'ın üslûbuyla etkili olduğu şairlerden biri hocası, sadık dostu ve nedimi Karamanlı Aynî'dir. Aynî, müracâ'a tarzı söyleyişe rağbetinin yanı sıra, müracâ'a tarzı değişik kullanımıyla da dikkat çekmektedir. Bilinen klâsik kullanımın dışında bir gazeli "dedim", hemen sonraki gazeli de "dedi" şeklinde tertip etmiş, hatta kaside içinde bile müracâ'a söyleyişe yer vermiştir.¹⁹ Bu tarz söyleyişin Aynî'nin üslûbunda dikkat çekici bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Didüm niçün nigâh eyler bana ol çeşm-i siyâh egri
 Didi âdet durur olur güzellerde nigâh egri
 Didüm iy saf-şiken billâh niçün kesdün ser-i zülfün
 Didi şeh pâydâr olmaz kaçan olsa sipâh egri
 Didüm iy kâmeti togrı yüzün üzre saçun egri
 Didi ben itmedüm anı kaşum itdi dü-tâh egri
 Didüm iy yüzi hurşîdüm külâhun egri geymişsin
 Didi bu ilde meh-rûlar geyerler şeb külâh egri
 Didüm Aynî kıyâm üzre rûkû' itmiş namâz eyler
 Didi çün kaddüm ü hattum olur geh togrı geh egrî²⁰

"*Aşık Çelebi, Priştineli Mesihî'den söz ederken; " Divan şiirinin temelini atan Ahmed Paşa'dır. İlk temel taşı Necâtî; ikincisiyse Mesihî'dir "*"²¹ diyerek bu üç şairin divan şiirinin gelişimindeki yerlerini belirtir. Bu üç şair de geleneğe uyarak mürâca'a tarzı söyleyişi şiirlerinde kullanmışlardır.

Kays, Leylâ'nın aşkından Mecnûn olup çöllere düşünce zamanın hükümdarı, Leylâ'nın güzelliğini merak edip huzuruna getirtir. Hükümdar, Leylâ'nın bir insanı deli divane edecek güzellikte olmadığını söyler. Bunun üzerine Leylâ gülümseyerek, hükümdara : - Ne yapayım sen Mecnûn değilsin, der.

"*Klâsik Türk şiirine tesir, cazibe ve incelik kazandıran*"²² Ahmed Paşa , efsanevi aşk karamanları Leylâ ile Mecnûn'a ait bu hikâyeyi diyalog havası içinde bir gazelinde şöyle dile getirir :

Dedi görüp Leylîyi bir müdde'i
 Bu hod inen çâpük ü mevzûn değil
 Leylî gülüp sözüne anun dedi
 Ben ne diyem buna ki Mecnûn değil²³

18 Halil Ersoylu, age., s 221

19 Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divânı*. Akçağ Yay . Ankara 1997, s. 138, 679-681.

20 A e , s 457

21 Mine Mengi, *Mesihî Divânı*, Ankara 1995, s 6

22 Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*. Akçağ Yay . Ankara 1992, s.16.

Birincisi Ahmed Paşa'ya, ikincisi de Cem Sultan'a ait aşağıdaki beyitler iki muasır şairin üslûp olarak birbirinden etkilendiklerini göstermektedir. Ayrıca her iki beyit, klâsik Türk şiirinde âşık ile maşuk ilişkisini günlük konuşma havası içinde vermesi bakımından dikkat çekicidir.

Dedim ey dilber demişsin Ahmede cevri etmeyem
Dedi yok billâhi yok vallâhi yok tallâhi yok²⁴

Dıdüm iy dıl-ber demişsin kim Cem'i öldürmeyem
Didi yok vallâhi yok billâh ü tallâhü'l-azîm²⁵

Necâtî Bey mürâca' a tarzda bır gazel yazdığı gibi şiirlerinde mürâca' a beyitlere de sık sık yer vermiştir. Yalnız Necâtî, gazelini diğerlerinin aksine dediler-dedim şeklinde tertip etmiştir. Şairin bir mecliste dostlarıyla yaptığı sohbeti yansıtan gazeli şöyledir :

Dıdiler dost sana yâr ola dıdüm dahı yeg
Mûnis ü hemdem ü dıldâr ola dıdüm dahı yeg
Güli gülzârı nidersin ruh-ı cânânı gözet
Cennet olmaz ise dıdâr ola dıdüm dahı yeg
Didiler ışık eri bîmâr ola didüm dahı hoş
Didiler derd ile nâcâr ola dıdüm dahı yeg
Didiler vakt ola agyâr aradan götürüle
Ol semen-ber gül-ı bî-hâr ola dıdüm dahı yeg
Dıdiler ol yüzü gül-zâr Necâtî gâlib
Gül-i cennet kadarı var ola didüm dahı yeg²⁶

Asrın önde gelen âlimlerinden Ali Fenârî, aynı zamanda Gammî mahlasıyla şiirler de yazmıştır. Âlim şairin bir mürâca' a müsemmenin iki bendi şöyledir :

Dün görüp dıl-beri n'olsun bre gaddâr dedüm
Gelmedin yanıma gittin hani ikrâr dedim
Ne revâdır takımasın gülü her hâr dedim
Edesin cân u cihândan beni bîzâr dedüm
Bülbülün zârın işit ey yüzü gül-zâr dedüm
Ahd ü peymânını gel eyleme inkâr dedüm
Meded Allâhi seversen meded ey yâr dedim
Va'de-i vasla hilâf eyleme zinhâr dedim
Kahredüp döndü bana hışm ile ol yâr dedi
Beni gerçek mı seversin a riyâkâr dedi
Hâne-i kalbine seyr olmasın efkâr dedi
Geleyim hânene bir şeb yetişir zâr dedi
Sunayım agzına hoş la'î şeker-bâr dedi
Deheninden bu haber çıkmaya zinhâr dedi

23 A.e., s. 205.

24 A e , s 300

25 Halil Ersoylu, age, s 196

26 Alı Nihat Tarlan, *Necâtî Beg Divânı*, MEB Yay., İstanbul 1997, s 332

Meded Allâhı seversen meded ey yâr dedim
Va'de-ı vasla hilâl eyleme zinhâr dedim²⁷

Mesîhî ise mürâca'a tarzı söyleyişe şiirlerinde sadece beyit olarak yer vermiştir

Dıdüm yuzune karşı bakayın mı ne dersin
Güldü didi nâz eyleyürek öyle mi bak bak²⁸
Bu cânâ dıdüm büseni bu vırme ıkı vır
Dıdı yürü ey haste bilürsün bire birdür²⁹

XVI. asırda da mürâca'a şiire şairlerin rağbetinin artarak devam ettiği görülmektedir. Asrın önde gelen şairlerinin hemen hepsinde gerek bütün şiir olarak gerekse şiirleri içinde beyitler hâlinde bu tarz söyleyişin güzel örneklerini bulmak mümkündür. Fuzûlî, İbn-ı Kemâl, Âlî, Muhibbî, Rumelîli Za'îfî ve Selâmî çeşitli nazım şekilleriyle bütün hâlinde mürâca'a şiirler yazarlarken Bâkî, Zâtî, Hayâlî, Yahyâ Bey, Cinânî, Fevrî, Selikî ve Nev'î gibi şairler de şiirlerinde beyit olarak mürâca'a şiire yer vermişlerdir.

Asrın söz üstadı Fuzûlî, mürâca'a tarzında bir müseddes ile bir rubâî yazmıştır. Şairin mensur bir eser olan Şikâyet-nâme'sinde bile bu tür söyleyişlere yer vermesi dikkat çekicidir.

Dun sâye saldı başıma bir serv-ı ser-bülend
Kım kaddı dıl-rübâ idi refâtârı dil-pesend
Güftâre geldi nâ-geh açıp lâ'l-i nûş-hand
Bır piste gördüm anda döker rîze rîze kand
Sordum meger bu dürc-i dehendir dedim dedi
Yok yok devâ-yı derd-i nihânın durur senin

Egmiş hilâlî üstüne târ-ı külâhını
Çok dıl-şikestenin göge yetirmiş âhını
Zülfün dagıtdı gizledi ebr içre mâhını
Gördüm yüzünde halka-ı zülf-i siyâhını
Ol piç-ı tâbî çok ne resendir dedim dedi
Devî-ı ruhumda rîşte-i cânın durur senin³⁰

Dedim lebime lâ'l-i Bedahşândır bu
Guldü dedi ey fakır bühtândır bu
Bir daşa ne reng ile kılarсан nisbet
Şîrîn ü şeker-feşân u handândır bu³¹

Yavuz Sultan Selim'in iltifatlarına mazhar olan XVI. asrın âlim şairi İbn-ı Kemâl de mürâca'a bir gazel yazmıştır.

27 Fak Reşat, *İslâf*, (hızl Şemsettin Kutlu) Tercuman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz, s. 81

28 Mine Mengi, *age*, s. 197

29 A e, s. 166

30 Kenan Akyuz vd., *Fuzûlî Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 286

31 A e, s. 328

Dıdı dıl-ber şem' gibi yana söylersin bana
 Çün dil ucından yanarsın yâ ne söylersin bana
 Yüz vırüp agyâra güstâh eyledün didüm dıdı
 Bilmeyüp sözün ne güstâhâne söylersin bana
 Leblerine câm-ı vaslından beni mest it didüm
 Hışm idüp çeşmi didi mestâne söylersin bana
 Zulfün efsûn-ıla gökden ayı indürmiş didüm
 Uyhuya varup dıdı efsâne soyleysin bana
 Söylesen şâhâ ne var didüm didi hışm eyleyüp
 Bir gedâsın sen niçin şâhâ ne söylersin bana³²

Kanunî Sultan Süleyman siyasî hayatındaki başarısı yanında sanat alanında da temayüz etmiş bir padişah'tır³³. Osmanlı padişahları arasında en çok şiir yazan Muhibbî, zamanındaki yaklaşıma uygun olarak mürâca'a tarzı söyleyişe şiirlerinde sık sık yer vermiştir.

Didüm aşkına düşdüm pür niyâzum
 Didi başdan başa ben dahi nâzum
 Didüm gönlümü gel yıkma habîbüm
 Didi sandın beni ben dil-nüvâzum
 Didüm dil mürğini benden ayırdın
 Didi bilmez misin kim şahbâzum
 Didüm bâlâ mıdur kaddün ya tûbâ
 Dıdı andan yüce ben ser-firâzum
 Didüm Mahmûdun olmuşdur Muhibbî
 Dıdı hüsn ile ben dahi Ayazum³⁴

Âlî, XVI. asrın çok yönlü ve en velût sanatkârlarındandır. Manzum ve mensur yetmiş dolayında eseri olan Âlî, daha ziyade Kühnü'l-Ahbâr ve Menâkıb-ı Hünerverân adlı biyografik eserleriyle tanınır. Aynı zamanda dört divan sahibi olan şairin aşağıdaki mürâca'a gazeli muhteva açısından dikkat çekicidir. Mecnûn'u rüyasında gören şair, rüyasını Mecnûn ile konuşma havası içinde şöyle anlatır:

Düşümde Kaysa sordum aşk-ı Leylâ ile ahvâlin
 Dedi haşr olmayınca sorma ben dîvânenin hâlin
 Dedim hiç dey-i bâkîde vefâ sûretleri var mı
 Dedi mahvetdi vuslat âşık u maşûk ahvâlin
 Dedim seylâb-ı eşkinden halâs oldun mu ukbâda
 Biraz ağladı feryâd etdi andı tab-ı meyyâlin
 Dedim ten hâkîdânı âlem-i ervâha benzer mı
 Dedi alırdık ol devrin hümâ-yı fariğü'l-bâlin
 Dedim ebdâl içinde şimdilik senden bedel kim var

32 Mustafa Demirel, *Ibn-ı Kemâl Dîvân Tenkîhî Metn*. Fakülteler Matbaası, İstanbul 1996, s. 10

33 Vahit Çabuk, *Dîvân-ı Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman'ın Şiirleri) II*, Tercuman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s. 29

34 A e , s. 303

Dedi Âlide gördüm ben melâmet peykerin şâlin³⁵

Mecnûn'u rüyasında gören şairlerden biri de Âlî'nin muasırı Cinânî'dir. Rüyasında aşk derdinden kurtulmak için bir çare soran şaire, Mecnûn aşka müptelâ olanın iki âlem bir yana da olsa ondan kurtulamayacağını söyler.

Düşümde dün gice Mecnûnı gördüm vâlih ü şeydâ
Didüm bir çâre var mı derd-i işkun terkine âyâ
Kelâmum itdi gûş-ı hûş ile nâgâh çün isgâ
Didi bir âh idüp ey aşık-ı şûrîde vü rüsâ
Halas olmak ne mümkün bir gönül kım mübtelâ olsa
Alınmaz ışk elinden iki âlem bir yana olsa³⁶

Şiirinde rüya motifini kullanan şairlerden diğer biri de Fevrî'dir. Mecnûn'u rüyasında gören şair, aralarında geçen konuşmayı ve Mecnûn'un âşıklara yaptığı duayı bir müseddesinde şöyle dile getirir :

Vâkı'ında bir gice gördüm ki Kays-ı pâk-bâz
Toprağa sürmüş yüzün izhâr ider sûz u güdâz
Dedim ey âşık nedür maksûdun eyle keşfi râz
Aglayıp sûz ile didi eyleyüp Hakka niyâz
İsterin Hak haste-dil uşşâka cânânın vire
Umarın derdin viren Allâh dermânın vire³⁷

Asrın şiir üstatlarının gölgesinde kaldıklarından fazla tanınmayan Rumelili Za'îfi bir gazel, Selâmî de bir tercî-i bend yazmıştır. Rumelili Za'îfi'nin gazeli şöyledir :

Ol güzel şeh bir kulum var âşık u şeydâ didi
Leşker-i işkumla kıldum aklını yagma didi
Işk bâzârında teşhîr itmek için âşıkı
Geydürüp sevb-i melâmet iderem rüsâ dıdı
Yâr ile kavl eylemişdük sohbet-ı hâs itmege
Lâl ola lâlâ kı men` idüp bizi lâ lâ dıdı
Yırde gökde olmaya âhum gibi âteş didüm
Olmaya işkum hevâsı gibi bir deryâ didi
İy Za'îfi benüm ile geçen ahvâlün senün
Kıssa-i Yûsuf durur yâ Vâmık u Azrâ didi³⁸

Tercî-i bend, edebiyatımızda genellikle devirden, felekten şikâyet, mersiye ve methiye konularının yazıldığı bir nazım şeklidir. Selâmî, bilinen bu konuların dışında kendisine aşkı konu almıştır. Şair, iki ayrı vasıta beyit kullandığı on bentlik mürâca'a tercî-i bendinin ilk bendini âşığın ağzından "dedim", ikinci bendini de maşukun ağzından "dedi" şeklinde tertip etmiştir. Âşık ile maşuk arasında ge-

35 Vasfî Mahır Kocatürk, *age*, s. 165 - 166.

36 Cihan Okuyucu, *Cinânî Hayâtı Eserleri Dîvânının Tenkidli Metni*, TDK, Ankara 1994, s. 285

37 Vasfî Mahır Kocatürk, *age.*, s. 106.

38 Kâmil Akarsu, *Rumelili Za'îfi Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Dîvânından Seçmeler*, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 276

çen on bentlik uzun söyleşide, divan şiirinde hakim olan aşk anlayışını çeşitli bo-
yutlarıyla görmek mümkündür. Bu uzun şiirde âşık, hicran, firkat ve intizardan
şikâyet ederek vuslat için sevgilisine niyazda bulunur. Yoluna canını vermek iste-
diği sevgili ise ona, insanı aşka giriftar edenin Allah olduğunu, dünya mülkünde
belâsız bala ulaşılamayacağını, ancak ihlâs sahibi olanların sultan tarafından kabul
göreceğini ve nihayet sabrederse derdine derman bulunacağını söyler.

Yeter ettin beni bülbül gıbyı nâlân dedim
Ederim şâm ü seher nâle vü efgân dedim
Kan döker yaş yerine dîde-ı gıryân dedim
Meskenim oldu benim küşe-ı hicrân dedim
Elem-i firkatine yok mudur oran dedim
Vâde-ı vaslına dil bulmadı payân dedim
Kılca kaldı ki çıka hasret ile cân dedim
Niçe bir eyliyeyim aşkını pınhân dedim
Yakdı yandırdı beni âteş-i hicrân dedim
Bendene eyle nazar ey şeh-ı hûbân dedim
Çekmege derd ü gamın kalmadı dermân dedim
Yürü çok söyleme ey ebleh ü nâdân dedi
Âteş-ı aşkıma var şevk ile düş yan dedi
Çıkmasın cânın igen bir pâre katlan dedi
Terk-ı cân eden olur vâsıl-ı cânân dedi
Âşıkım deme olup bî-ser ü sâmân dedi
Eyleme kendözüne yok yere bühtân dedi
Sonra olma dediğin söze peşimân dedi
Kim bile oldun ise mest ya hayrân dedi
Ehl-i aşka bir olur müşkil ü âsân dedi
Aklını der başına eyleme yalan dedi
Bende-ı muhlis olur mukbil-ı sultân dedi
Sabredersen bulunur derdine dermân dedi³⁹

Asrın ses üstadı Bâkî, Zâtî, Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Seliki ve Muhibbi
şiirlerinde mürâca`a beyitlere yer verirlerken aynı asrın ikinci yarısında yaşayan
âlim şair Nev'î ise mürâca`a tarzda birkaç beyit yazmıştır. Bu durum aynı
zamanda XVI. asrın sonlarından itibaren mürâca`a şiire ilginin azalmaya
başladığını göstermektedir.

Dehentün var ise bir bûse kıl ikrâr didüm
Nâz ile yok didi ol gonca-ı handân gülerek⁴⁰
Yoluna cânâ revân etsem gerek cânım dedim
Yüzüme bin hışım ile bakdı dedi cânın mı var⁴¹
Bır tabîbe hâlimi arz eyledim ben mübtelâ
Nabzıma el urdu bakdı yüzüme dedi bana

39 Iskender Pala, *Divan Şiiri Antolojisi*, Akçağ Yay . Ankara 1995, s. 187-190

40 Sebahattin Kuçuk, *Bâkî Divânı*, TDK Yay , Ankara 1994, s. 269

41 Vasfi Mahir Kocaturk, *age*, s. 78

Derd-i aşk ancak buna dıldârdan olur devâ
 Ben dedim dermân yogimış kim kaçan varıp ana
 Söylemek kastettığımce yâre derd-ı hasretim
 Aglamak tutar beni güftâra kalmaz kudretim⁴²
 Didüm akl ile sabrum gıtdi benden sana yâr oldu
 Dıdı divânesin sen ehl-i işkun aklı yâr olmaz⁴³

XVII. asırdan itibaren mürâca`a şiire rağbetin daha önceki dönemlere göre giderek azaldığı görülmektedir. Bu tarza dönemin şiir üstatları Nef`î, Neşâtî, Nâilî hiç iltifat etmezlerken, Şeyhülislam Yahyâ, Nâbî, Sâbit, Hâletî ve Riyâzî şiirlerinde çok az da olsa beyitler hâlinde yer vermişlerdir.

Dedim ey meh-rû berî gel leblerin öpelim
 Dedi leblerımı öpmek kaçan olur öp elim⁴⁴
 Didüm anan mı güzel şâh-ruhum zâtun mı
 Dıdı bin nâz ile anam da güzel ben de güzel⁴⁵
 Haste- ı derd ü gamum bana ılâc eyle didüm
 Âşık- ı bî- dile ıyılık yaramaz dıdı o yâr⁴⁶
 Cânımı al câna minnetdür didüm cânâneye
 Dıdı bin nâz ile ol dem ana minnet mi var⁴⁷

XVIII. asır, mürâca`a şiir açısından XVII. asırdan pek farklı görünmemektedir. Yerlileşme akımının temsilcisi Nedim, bazı kaside ve gazellerinde mürâca`a beyitlere yer vermekle birlikte, şairin bu tarzı kullanımı söyleyiş açısından dikkat çekici değildir. Şeyh Gâlib ise diğer Sebk-i Hindî şairleri gibi mürâca`a söyleyişe fazla iltifat etmemiştir. Enderunlu Vâsıf, Koca Ragıb Paşa ve Haşmet için de durum pek farklı değildir. Birçok cihetten Şeyh Gâlib'in tesiri altında olan Esrâr Dede az da olsa şiirlerinde mürâca`a beyitlere yer vermiştir.

Kasr-ı Cinâna azmedelim sevdiğim dedim
 Ol hürveş dedi ne durursun aman hemân⁴⁸
 Mestâne nigâh etdi dedi kim nedir âşık
 İhsân dedim gûşe-i dâmânını öpdüm⁴⁹

XVII. asırdan itibaren fazla rağbet edilmeyen mürâca`a tarzı söyleyiş azalarak da olsa klâsik Türk şiirinin son dönemlerine kadar varlığını sürdürmüştür.

42 A c., s 87

43 Mertol Tulum, M. Alı Tanyeri, *Nev`î Divânı*, İÜ Ed Fak Yay , İstanbul 1977, s. 337.

44 Rekin Ertem, *Şeyhülislam Yahyâ Divânı*, Akçağ Yay , Ankara 1995, s. 293

45 Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Cumhuriyet U Yay , Sivas 1991, s. 470

46 Alı Akşit, *Azıznâde Mustafa Hâletî Divânı II Metin* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kay. No: 1992, s. 133

47 Namık Açıkgoz, *Rivâzî Divânı'ndan Seçmeler*, KB Yay , Ankara 1990, s. 146

48 Abdülbâkî Golpınarlı, *Nedim Divânı*, İnkılâp ve Aka Yay., İstanbul 1972, s. 92

49 Osman Horata, *Esrâr Dede Hayatı – Eserleri Şiir Dünyası ve Divânı*, KBY Ank , 1998, s. 481

XIX. asır şairlerinden Âdile Sultan'ın aşağıdaki gazeli son döneme ait en güzel örneklerden biridir.

Dedim güzel gönül saydına çıktın böyle seyrâna
 Dedi zülf-ı nıgâre kayd olan gelsin bu meydâna
 Dedim güzel beni sevdâ-yı zülfün eyledi Mecnûn
 Dedi aşk defterinde hep mukayyed nice dîvâne
 Dedim güzel bu cilve naz ile cevlâna gelmişsin
 Dedi sen sanma kendin âşıkım var böyle bin dâne
 Dedim güzel senin cânâ hayatdır gül gibi vechin
 Dedi bin naz ile âteşdir ol sonra düşer cana
 Dedim güzel feda-yı cân edersem acıma mısın
 Dedi Âdile kasdın yâr ise ver cânî cânâna⁵⁰

Mürâca'a şiirlerin dikkat çeken en belirgin vasfı, sade bir Türkçe ve karşılıklı konuşma tarzında yazılmış olmalarıdır. Sade bir dille diyalog havasında yazılmış olmalarına rağmen, divan şairlerinin tasannuya düşkünlüğü ve hakim olan sanat anlayışı bu şiirlerde de kendini gösterir. Bu şiirlerde, başta tekrar, cinas ve leff ü neşr olmak üzere bilinen bütün edebî sanatlara örnekler bulmak mümkündür. Bunlar içinde, yerinde ve güzel yapılmış⁵¹ şiire mana ve ahenk itibarıyla zenginlik kazandıran birkaç örnek şöyledir.

Bir güzel şûha dedim iki gözün *sürmelidir*
 Dedi vallâhî seni Hinde kadar *sürmelidir*
 Dedim âteşlere yaktın ciğerim oldu kebâp
 Dedi söndürmek için pâyıma yüz *sürmelidir*
 Dedim ey mehlîkâ al bu gece bezme beni
 Dedi beyhûde yorulma kapılar *sürmelidir*
 Dedim âşıklara cevrin ne cefâdır güzelim
 Dedi âşık olanın üstüne at *sürmelidir*

Hem mürâca'a hem de kafiyesi sebebiyle tecnis özelliği taşıyan bu şiirde, "sürme" kelimesi, birinci beyitte; "göze çekilen sürme ve sürgüne göndermek", ikinci beyitte; "sevgilinin ayağına kapanarak yüz sürmek, yalvarmak", üçüncü beyitte; "kapıların kilitli olması" dördüncü beyitte ise "süratli bir şekilde at koşturmak" şeklinde değişik manalarda kullanılarak cinas yapılmıştır.⁵²

Dıdüm bu ne *kaddür* bu ne *hâldür* bu ne *hatdur*
 Dıdı biri *ar'ar* biri *anber* biri *Hındı*⁵³

Mürâca'a şiirlerde asıl konu, sevgilinin güzelliğidir. Âşık ile sevgili arasındaki söyleşide âşık, sevgilisinin olağanüstü güzelliği karşısında hayrete düşerek sorar, sevgili de buna karşılık cevaplar verir. Şiirin bu tarzda kurulmasının

50 Hikmet Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1996, s. 436-437

51 Cem Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Sayı: 415-416-417 / Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 102

52 İsa Kocakaplan, *age*, s. 22

53 Halil Ersoylu, *age*, s. 221

tabîi sonucu olarak, leff ü neşr ve tecâhül-i ârif sanatlarının en güzel örnekleri kendiliğinden oluşur. Cem Sultan'ın yukarıdaki beyti ihtiva eden gazelinde olduğu gibi her beytinde leff ü neşr sanatı bulunan mürâca'a şiirler de vardır. Beyitteki "kad-ar'ar", "hâl-hindû" ve "hat-anber" kelimeleri arasında müşevveş leff ü neşr vardır.

Güneşe didüm ki niçün kimse bakmaz yüzüne
Didi bu şol bir güzeller şâhınun yasağıdır⁵⁴

Necâtî bu güzel beytinde teşhis ve intak sanatlarından da istifade ederek, sevgilisinin güzelliğini mübalağalı bir şekilde dile getirir. Güneşe uzun müddet bakılamaması normal bir olayken şair bunu sevgilisinin güzelliğine ve onun yasağına bağlayarak hüsn-i ta'îl yapmıştır.

Didüm lebnı *sorar* iken kâmetün nedür
Didi kı *yı yımışını sorma drahtını*⁵⁵

Hamdullah Hamdî'ye ait beytin ilk mısraındaki, "sormak" kelimesi leb ile irtibatlı olarak; "sormak" ve "öpmek" manalarında tevriyeli kullanılmıştır. Vuslat anında boyunu soran âşığa, sevgili "yemişini ye ağacını sorma" meseliyle cevap verirken konuşmanın tabîi seyri içerisinde irsal-i mesel sanatı yapılır.

Bülbülünem yanuna varsam didüm
Didi n'ola bülbül isen *öte dur*⁵⁶

Edebiyatımızda gül sevgiliyi, bülbül de âşığı temsil eder. Mesihî'nin bu yaklaşımı ifade eden beytinde, şair, sevgilisine bülbülünüm deyip yaklaşmak istediğinde, bülbül isen öte dur, cevabını alır. Bu ifade "bülbül gibi öt" ve "benden uzak dur" manalarına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Mürâca'a şiirlerde âşık ile maşuk arasında geçen karşılıklı konuşmaların gerçekte olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte klâsik Türk şiirinde hakim olan aşk anlayışı ve o zamanki toplumun kabuller dünyası göz önüne alındığında bu şiirlerdeki karşılıklı söyleşmelerin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Şair, kendi hayal dünyasında yaptığı bir nevi iç monologu dedim-dedi ifadeleriyle tahkiye tarzında şiir düzlemine çıkartmaktadır. Aslında olay Taşlıcalı Yahyâ Bey'in dediği gibi âşığın gönül mülkünde hükümran olan sevgili ile yine âşık arasında geçmektedir.

Oyaların delü gönlümü ey hılâl ebrû
Mülâhazamda senünle musâhabet ıderin⁵⁷

Bu üslûbun şiire kazandırdıklarına gelince; âşık ile maşukun karşılıklı konuşmalarının tabîi sonucu olarak şiir dili, oldukça sade bir hâl almakta, diyalog ortamında şair, kendisini ön plâna çıkararak şiirin bütününde varlığını

54 Alı Nihat Tarlan, *Necâtî Beg Dîvânı*. MEB Yay., İstanbul 1997. s. 260

55 Alı Emre Ozyıldırım, *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, KB Yay., Ankara 1999, s. 218

56 Mine Mengi, *age*, s. 143

57 Mehmed Çavuşoğlu, *Yahya Bey Dîvânı*, İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1977. s. 498.

hissettirmektedir. Ayrıca dedim-dedi ifadelerinin ahenktar tekrarı ile soru ve cevaplar vasıtasıyla temin edilen merak unsuru bu şiirlerin zevkle okunmasını sağlamaktadır. Tahkiye üslûbuyla yazılan bu şiirlerde âşık ve sevgilisi arasında geçen karşılıklı konuşmalar vasıtasıyla şairlerin rağbet ettikleri sevgili tipiyle güzellik ve aşk anlayışları da ifade edilmektedir.

Mürâca' a tarzı söyleyişin klâsik Türk şiirindeki yeri ve önemini ortaya koymak gayesiyle aldığımız çok sayıda örnekten hareketle bu tarz söyleyişin edebiyat tarihimizin hemen her döneminde şairlerimiz tarafından kullanıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Mürâca' a şiir bir gelenek hâlinde klâsik Türk şiiriyle halk şiirinde ortak olarak kullanılmıştır. Divan şairlerinin bu tarzda daha fazla eser verdiklerini söylemek mümkün olmakla birlikte her iki sahada yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, hiç şüphesiz daha net sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. Klâsik Türk şiiri açısından XIV., XV. ve XVI. asırda çok rağbet gösterilen mürâca' a tarzı söyleyişe ilgi XVII. asırdan itibaren giderek azalmıştır. Özellikle XVII. ve XVIII. asırlarda sebki-hindî ve hikemî üslûp şairlerinin bu tarz söyleyişe fazla iltifat etmedikleri görülmektedir. Azalarak da olsa klâsik Türk şiirinin son dönemine kadar varlığını sürdüren mürâca' a şiir günümüzde halk şairleri tarafından bir gelenek hâlinde sürdürülmektedir.